

Glanskop *Parus palustris* perikelen in West-Brabant

Pitfalls during Marsh Tit *Parus palustris* surveys in West-Brabant

HIDDE BULT

De Glanskop is de enige bewoner van oude bossen die niet toeneemt in het westen van de provincie Noord-Brabant (West-Brabant). Van Erve *et al.* (1967) vermeldten de Glanskop niet voor West-Brabant, terwijl de broedvogelatlas (Teixeira 1979) een plaatselijk voorkomen suggereerde, vooral op de Brabantse Wal (figuur 1). Die gegevens werden uitsluitend gemeld door een vogelaar die niet uit West-Brabant afkomstig was. Sinds 1988 werd bij veel grondiger onderzoek voor een regionale broedvogelatlas in het dozijn atlasblokken (5x5 km) op de Brabantse Wal geen enkele Glanskop aangetroffen, zelfs niet op landgoederen met veel loofbomen (Teixeira 1991; Bult 1992, 1993). Zouden autochtone vogelaars de soort missen of speelt er iets anders? Zo bleken andere mezen en Eekhoorns *Sciurus vulgaris* regelmatig geluiden te maken die heel sterk aan Glanskoppen deden denken. Omdat op arme zandgronden zelfs een heel oud loofbos marginaal blijft, werd reikhalzend uitgekeken naar oude bossen op voedselrijkere bodem rond Breda, die in 1996 en 1997 gekarteerd werden in het kader van het regionale avifaunaproject. De verwachting was extra hoog gespannen, omdat in de jaren ervoor 24 territoria van Glanskoppen gerapporteerd werden voor Liesbos (Vogel 1996), Mastbos en Voorbos (Eggenhuizen 1990). Om de kans op succes te vergroten werd een cassette recorder met zang en roep van de soort ingezet.

Methode

Op 10 maart 1996 (9u30-14u10) werd in het Voorbos (Boswachterij Ulvenhout) en het Mastbos (550 ha, figuur 1) een repeterend cassettebandje (lengte 1 min) met de roep en twee zangvarianten van de Glanskop afgespeeld op drie plaatsen binnen de 15 territoria uit 1989 (Eggenhuizen 1990). De kunstmatige zang werd na een minuut pauze herhaald en was voor mij hoorbaar tot 60 meter. Daarnaast werden in hetzelfde jaar beide bossen onderzocht door medewerkers van de Provincie met behulp van de methode van de uitgebreide territoriumkartering (Hustings *et al.* 1985). Bij inventarisaties van Prinsenbos Noord (224 ha, zeven rondes tussen 3 maart en 17 juli 1996, tijdsbesteding 20 min/ha) en het landgoed Valkenburg (196 ha, tien rondes tussen 1 maart en 15 juli 1996, tijdsbesteding 37 min/ha) werd het geluid gedurende 1 minuut afgespeeld op alle ogenschijnlijk geschikte plaatsen bij respectievelijk de eerste drie en twee rondes.

In 1997 werd het Liesbos (220 ha), het meest pure loofbos bij Breda, onderzocht op standvogels (vier bezoeken tussen 9 maart en 20 april, tijdsbesteding 3 min/ha). Na een verkennende ronde (23 februari) werd het geluid van de Glanskop bij twee rondes nog uitbundiger (om de 200-300 meter, gedurende 1 min) afgespeeld dan elders. Er werd in West-Brabant steeds onder goede condities gekarteerd.

Om de inventarisatietechniek te valideren werd op 29 maart 1997 Terworm (Heerlen) bezocht, een loofbos midden in het verspreidingsgebied van de Glanskop. In de middag (14u30-16u55 uur, wind NW 3, geregeld hagelbuien met windstoten) werd het cassettebandje afgespeeld in de twaalf territoria die daar in 1989 gevonden waren (Hustings 1990).

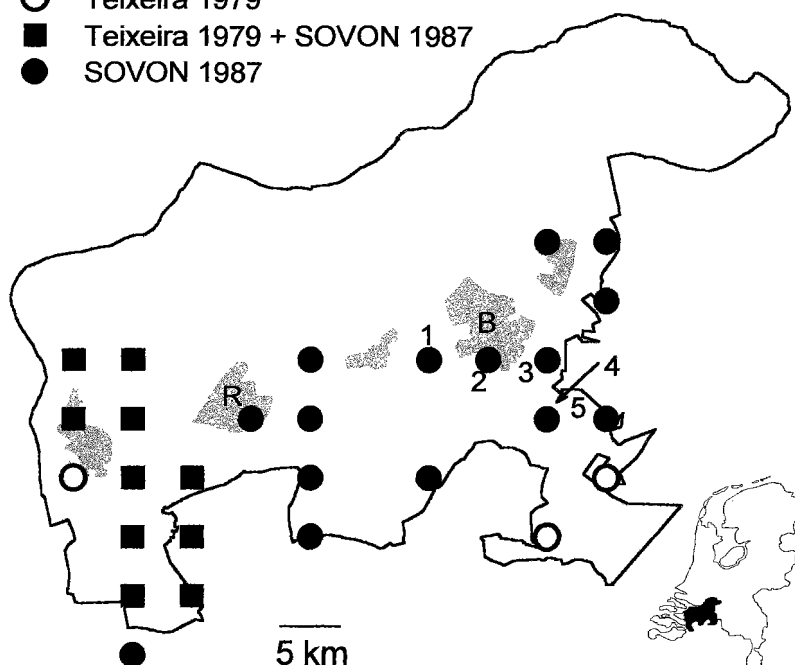
Resultaten

De cassetterecorder lokte in Mastbos en Voorbos geen reacties uit van Glanskoppen, wel reageerden soms Zwarte mees *Parus ater*, Pimpelmees *P. caeruleus* en Koolmees *P. major*. Bovendien werden Pimpel- en Koolmezen gehoord, die sterk op Glanskop gelijkende geluiden maakten. De ervaren provinciale karteerders vonden daarna bij drie rondes in deze bossen niet één Glanskop. In Prinsenbos Noord en het landgoed Valkenburg werd de soort evenmin ontdekt, wel werden weer geluiden van Pimpelmees en Kuifmees *P. cristatus* (mededeling Ray Teixeira) gehoord, die heel sterk aan Glanskoppen deden denken.

Klanknabootsing leverde in het Liesbos geen Glanskoppen op, terwijl - zonder geluidsnabootsing - wel 17 van de 21 territoria (81%) werd teruggevonden van mezen met een vergelijkbare trefkans (tabel 1). Het registratiesucces van de Glanskop (0%) verschilde van dat van de overige mezen ($P < 0.001$, χ^2 test met continuïteitscorrectie). Opnieuw reageerden Zwarte, Kool- en Pimpelmees soms op het bandje. In het Liesbos leken op zeven plaatsen Glanskoppen te roepen of te zingen, maar bij nader inzien ging het opnieuw om soorten die geluiden maakten, die sterk op de roep (Koolmees 3x) of de zang (Pimpelmees 5x en Winterkoning 3x) van de Glanskop leken. Vooral Pimpelmezen verzorgden soms meesterlijke imitaties van de klepperende zang van de Glanskop, Winterkoningen met afwijkende zang vielen snel door de mand. Alle imitaties traden spontaan op en werden niet uitgelokt door de geluidscassette.

Bij één middagbezoek aan Terworm werden in

- Teixeira 1979
- Teixeira 1979 + SOVON 1987
- SOVON 1987

Figuur 1. Ligging van West-Brabant, steden (grijs) en atlasblokken met Glanskoppen in de Broedvogelatlas (Teixeira 1979) en de maanden februari - juni in de *Atlas van de Nederlandse Vogels* (SOVON 1987). De tien atlasblokken met meldingen in beide atlasen vormen de Brabantse Wal. *West-Brabant, towns (grey) and 5x5 km squares with Marsh Tits in Teixeira (1979) and SOVON (1987, February - June)*. R = Roosendaal, B = Breda, 1 = Liesbos, 2 = Mastbos, 3 = Voorbos, 4 = Valkenburg, 5 = Prinsbos Noord.

drie van de twaalf territoria uit 1989 spontaan roepende of zingende Glanskoppen terug gevonden. De trefkans (25%) was conform de gepubliceerde waarde (Hustings *et al.* 1985). Bovendien induceerde het cassettebandje op vijf andere plaatsen roep of zang en werd in alle gevallen gezien dat het echte Glanskoppen betrof. Ondanks de matige condities werden aldus binnen drie uur Glanskoppen opgespoord in acht van de 12 territoria, die door Hustings (1990) werden opgegeven. Dit rendement (67%) yerschilde sterk van dat in West-Brabant (0%, X^2 test $P < 0.0001$), waar langduriger onderzoek onder gunstige condities geen enkele van de 24 eerder gerapporteerde (Eggenhuizen 1990; Vogel 1996) glanskopterritoria kon bevestigen.

Discussie

Het bezoek aan Limburg toonde aan dat klankna-bootsing het opsporen van Glanskoppen enorm

verbeterde. Op grond van het aldaar behaalde rendement hadden in West-Brabant minstens 17 van de 24 gerapporteerde territoria teruggevonden moeten worden, waarvan in het Liesbos vijf territoria met twee of zelfs drie registraties. Dit contrasteert pijnlijk met de nul die werden gevonden. Die discrepantie kan niet liggen aan de onderzoekscondities, die waren in West-Brabant veel gunstiger. Dat blijkt ook uit het feit dat zonder klankna-bootsing na drie rondes al 80% van de door Vogel (1996) gemelde territoria van soorten met een vergelijkbare trefkans werd opgespoord in het Liesbos. Er moet dus een andere verklaring zijn: het meest voor de hand liggend lijkt het dat de West-Brabantse territoria in 1997 onbezet waren. Rob Vogel (*in litt.*) suggereerde als verklaring voor het grote verschil met 1995 dat de strenge winter van 1997 tezamen met de rampzalige beukennotenoogst van 1996 de kleine Liesbospopulatie de das om deed. Beukennoten zijn het stapelvoedsel voor Glanskoppen in de winter (Cramp &

Tabel 1. Territoria van Glanskop, 'pseudoglanskop' en mezen met een gelijkwaardige trefkans (Hustings *et al.* 1985) in het Liesbos in 1995 (Vogel 1996) en 1997. *Territories of Marsh Tit, Marsh Tit mimics and tits with a similar registration efficiency in the Liesbos in 1995 and 1997.*

Soort <i>Species</i>	Trefkans <i>Registration efficiency</i>	Vogel 1995 13.8 min/ha N	Bult 1997 3.3 min/ha N (%)
Staartmees <i>Aegithalos caudatus</i>	0.19	7	6 (86%)
Glanskop <i>Parus palustris</i>	0.24	9	0 (0%)
'pseudoglanskop' <i>Marsh Tit mimics</i>	—	—	7 (78%)
Matkop <i>Parus montanus</i>	0.26	9	8 (89%)
Kuifmees <i>Parus cristatus</i>	0.24	5	3 (60%)

Perrins 1993). De BMP index van de soort in bossen, al jaren opmerkelijk stabiel, liet in 1997 een afname (16%) zien ten opzichte van 1996 (van Dijk & Hustings 1998). Daarbij is de kans op uitsterven van kleine, geïsoleerde standvogelpopulaties in versnipperde habitatfragmenten veel groter dan in aaneengesloten verspreidingsgebieden (Opdam & Schotman 1985; van Langevelde 1999).

Het Brabantse mezenmysterie speelt al ruim 20 jaar. Zo werden alle West-Brabantse Glanskoppen in de broedvogelatlas (Teixeira 1979) gerapporteerd door een 'allochtone' vogelaar. De SOVON-districtscoördinator vond ze weinig aannemelijk en er werd om uitleg gevraagd. De inventariseerder meldde (correspondentie met R. Teixeira 1979): "dat Glanskoppen voor bijna 100% op geluid gedetermineerd werden, al ontdekte hij achteraf geluiden van Matkoppen *P. montanus* aan de Glanskop te hebben toegekend". Ook zijn geluidsbeschrijvingen sluiten verwisseling met Matkop of andere mezen geenszins uit. Desondanks werden de meeste West-Brabantse Glanskoppen niet geschraapt, o.a. omdat de karteerder veel soorten had ontdekt, waarvan het voorkomen toen evenmin bekend was.

Het karteren van zangvogels gebeurt groten-deels op het gehoor, het is bovendien ondoenlijk om elke vogel te bekijken. Bij de Glanskop ligt daarbij een addertje onder het gras. Zelfs handboeken suggereren dat de explosieve pietjseh-roep diagnostisch is voor de Glanskop (Cramp & Perrins 1993). Deze aanname, waar ik vroeger ook in geloofde, blijkt helaas foutief. Sedert 1988 werden van Winterkoning (zang), Pimpelmees (roep en zang), Koolmees (roep), Matkop (roep), Zwarte mees (roep), Kuifmees (roep) en Eekhoorn (roep, heel frequent) geluiden gehoord, die sterk aan Glanskoppen deden denken. In West-Brabant betreft het na 5 rondes 0.1 (naaldbos) - 1 (loofbos) registraties per 100 ha. Zo waren in het Liesbos minstens zeven territoria van 'pseudo-glanskoppen' present. Na altijd in regio's met Glanskoppen gewoond te hebben, duurde het na mijn verhuizing naar West-Brabant jaren voor ik rekening ging houden met die verraderlijke 'pseudo-glanskoppen'. Zo hoorde ik tot 1982 in het Moretusbos bij Putte (Bult 1992, 1993) en bij het Groote Meer (Teixeira 1991) af en toe Glanskoppen. Die werden doorgegeven voor de *Atlas van de Nederlandse Vogels* (SOVON 1987), al kreeg ik de vogels nimmer te zien. Gezien de perfectie waarmee Pimpelmezen, die wel present waren, Glanskoppen kunnen imiteren, vrees ik dat de stippen op de zuidelijke Brabantse Wal in die atlas (SOVON 1987) onterecht zijn en betrekking hebben op 'Parus pseudoglans'.

Nog steeds komen bijna alle Glanskoppen op het conto van kundige vogelaars uit Centraal of Oost-Nederland, die in West-Brabant voor Staats-

bosbeheer karteren. Zij lijken echter de zeldzaamheid van de soort niet te beseffen. De data en het aantal registraties per territorium worden niet gemeld en het blijft duister of de stippen gefundeerd zijn op roep of zang, of de vogels werden gezien, of het om een solitaire vogels dan wel paren ging, en – het allerbelangrijkst – op welke wijze 'pseudo-glanskoppen' werden uitgesloten. Verder laten de rapporten in het midden of de harde SOVON-criteria, waarbij waarnemingen van roepende vogels onvoldoende zijn en alleen zang of waarnemingen van paren meetellen (van Dijk 1996), inderdaad toegepast werden. Wel werd voor het Liesbos gemeld dat de registraties moeilijk in territoria onder te brengen waren (Vogel 1996). Tijdens het recente avifaunaproject werd een klein aantal Glanskoppen door minder ervaren vogelaars gerapporteerd. Ook zij laten in het midden wat werd waargenomen en hoe 'pseudoglanskoppen' werden uitgesloten. Competente vrijwilligers en beroepskrachten, die samen het leeuwendeel van West-Brabant karteerden, vonden geen ondubbelzinnige Glanskoppen, al waren ze erg gebrand op deze zeldzaamheid. Daarom zou er in de toekomst meer aandacht besteed moeten worden aan de documentatie van waarnemingen van Glanskoppen in Noord-Brabant.

Het lijkt bizar dat op de Brabantse Wal, na de Veluwe één van grootste aaneengesloten bosrijke natuurgebieden van Nederland, geen Glanskoppen voorkomen. Toch is dit verklaarbaar op grond van de ecologie van de Glanskop (Nilsson 1997; Cramp & Perrins 1993). De soort heeft grote territoria met minimaal 4-5 ha oud bos. Paren blijven 's winters in hun territorium en neigen niet tot migratie of erupties. Uitgevlogen jongen zijn al even plaatstrouw en vestigen zich binnen 1000 m van het ouderlijk nest. De combinatie van honkvastheid en de afhankelijkheid van omvangrijke oude bossen belemmert een snelle oost-west opmars door de vaak geïsoleerde bossen van Noord-Brabant. Nu gelden die beperkingen ook enigszins voor Bosuil *Strix aluco*, Boomlever *Sitta europea* en zelfs Havik *Accipiter gentilis*, die recent de Brabantse Wal koloniseerden. Maar het is zo goed als zeker dat die soorten West-Brabant vanuit België en niet vanuit Oost-Brabant binnenvielen. Voor de Boomlever is die stelling gebaseerd op waarnemingen van geringde vogels in Putte tijdens dispersie na de broedtijd (Bult 1992). Ook de Havik bereikte eerst de uiterste zuidpunt van de Brabantse Wal (midden jaren zeventig), dook vele jaren later op bij Bergen op Zoom, en begint pas nu bossen ten oosten van de Brabantse Wal te bezetten. Rond 1975 waren Boomlever en Havik vanuit België al opgerukt tot de Nederlandse grens (Devillers *et al.* 1988) en lagen er geen barrières om de bosrijke Brabantse Wal te penetreren. Daarentegen ontbreken Glanskoppen in een ruim 50 km brede zone, die zich over Laag-België uitstrekt

(Devillers *et al.* 1988; Nilsson 1997). De Brabantse Wal ligt dus geïsoleerd ten opzichte van alle reguliere glanskopgebieden als Midden-België, Limburg, Midden-Nederland en de duinstreek, en kan van daaruit moeilijk gekoloniseerd worden. Dat geldt ook voor de bossen rond Breda, al zouden die in principe vanuit het oosten bevolkt kunnen worden. In Oost-Brabant kreeg de Glanskop echter ook nauwelijks een voet aan de grond en lijkt af te nemen (Poelmans & van Diermen 1997), zodat overloop van daaruit evenmin waarschijnlijk lijkt.

Al met al lijkt het onwaarschijnlijk dat er Glanskoppen broeden ten westen van Chaam. Omdat het zeker is dat een aantal West-Brabantse stippen in beide atlassen betrekking hebben op andere soorten, is het zelfs de vraag of dat deze eeuw ooit het geval was. De toekomst moet leren of ze echt ontbreken en elke glanskopwaarneming, maar dan goed gedocumenteerd, blijft dan ook erg welkom.

Dankwoord Ray Teixeira en Ad Nuijten hielpen bij de inventarisatie van Valkenburg. Rob Bijlsma, Hans Schekkerman, Ray Teixeira en Rob Vogel gaven waardevol commentaar op het manuscript.

Summary

The first (Fig. 1, Teixeira 1979) and many subsequent (SOVON 1987) records of Marsh Tit in West-Brabant are solely based on registrations of song or calls by myself and similar "outsiders", i.e. birders coming from areas where this species is much more common. Later I noticed that the call of the Marsh Tit, until then assumed to be diagnostic (cf. Cramp & Perrins 1993), can be "mimicked" by Red squirrel *Sciurus vulgaris* and most other *Parus*-species. Moreover, occasional aberrant songs of Blue Tit *P. caeruleus* are indistinguishable from that of a Marsh Tit. Since 1988, keen local birders failed to discover Marsh Tits during a thorough survey of West-Brabant, but again a few territories were reported by "outsiders". To investigate the puzzling status of the Marsh Tit, a tape with calls and two song variants was repeatedly played during one to three visits to the sites in West-Brabant. The technique proved to be highly efficient and a single visit elicited reactions in 67% of the territories in Terworm (Limburg), a stronghold of the species. In contrast, not a single Marsh Tit was found at 24 sites where it was reported from in West-Brabant, only territories of mimicking species were apparent. Moreover, 80% of the territories of tit species with a similar registration efficiency was relocated after three visits to the Liesbos (Tab. 1). It thus seems that the presence of Marsh Tits in West-Brabant is questionable and that future claims should be perfectly documented in view of the likelihood of pitfalls.

Literatuur

BULT H. 1992. Broedvogels Stoppelbergen en Moretusbos 1990. Rapport Staatbosbeheer Regio Brabant-West (12), Tilburg.

- 1993. Zeldzame broedvogels in Putte en Ossendrecht. *Veerkracht* 5: 29-36.
- CRAMP S. & PERRINS C. M. (eds.) 1993. *The Birds of the Western Palearctic*, Vol. VII. Oxford University Press, Oxford.
- DEVILLERS P., ROGGEWEG W., TRICOT J., DEL MARMOL P., KERWIJN C., JACOB J. P. & ANSELIN A. (eds.) 1988. *Atlas van de Belgische broedvogels*, Brussel: Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen.
- VAN DIJK A. J. 1996. Broedvogels inventariseren in proefvlakken (handleiding Broedvogel Monitoring Project). SOVON, Beek-Ubbergen.
- VAN DIJK A. & HUSTINGS F. 1998. BMP 1997: een gemiddeld jaar? *SOVON Nieuws* 11 (3): 11-14.
- EGGENHUIZEN T. 1990. Broedvogels van Mastbosch, Uivenhouts Bos en Stribeekse Heide/Goudberg in 1989. *SOVON-rapport* 90/08, Beek-Ubbergen.
- VAN ERVE F. J. H., MOLLER PILLOT H. K. M., WITTEGEN A. B. L. M., BRAAKSMA S., KNIPPENBERG W. H. T. & LANGENHOFF V. F. M. 1967. *Avifauna van Noord-Brabant*. Van Gorcum & Comp., Assen.
- HUSTINGS F. 1990. De broedvogels van Terworm en Prickenis (Heerlen / Voerendaal) in 1989. *Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, Rapport* 9001, Maastricht.
- HUSTINGS M. F. H., KWAK R. G. M., OPDAM P. F. M. & REIJNEN M. J. S. M. 1985. *Vogelinventarisatie. Natuurbeheer in Nederland deel 3*. Pudoc, Wageningen.
- VAN LANGEVELDE F. 1999. Habitat connectivity and fragmented nuthatch populations in agricultural landscapes. 1-188. Thesis Landbouwwuniversiteit Wageningen, Wageningen.
- NILSSON J. Å. 1997. Marsh Tit *Parus palustris*. In E. J. M. HAGEMEIJER & M. J. BLAIR (eds.), *The EBCC atlas of European breeding birds: Their distribution and abundance*, pp. 632-633, T & AD Poyser, London.
- OPDAM P. & SCHOTMAN A. 1985. Over de dynamiek in de verspreiding van broedvogels. *Vogeljaar* 33: 233-242.
- POELMANS W. & VAN DIERMEN J. 1997. Broedvogels van Midden- en Oost-Brabant. Provincie Noord-Brabant, 's Hertogenbosch.
- SOVON 1987. *Atlas van de Nederlandse vogels*. SOVON, Beek-Ubbergen.
- TEIXEIRA R. M. 1979. *Atlas van de Nederlandse Broedvogels*. Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland, 's-Graveland.
- 1991. Broedvogelinventarisatie Landgoed Groote Meer 1988. Rapport VWG Bergen op Zoom, Bergen op Zoom.
- VOGEL R. L. 1996. Broedvogels van het Liesbos in 1995. *SOVON-rapport* 96/06. SOVON, Beek-Ubbergen.

Hidde Bult, Begoniastraat 31, 4645 CA Putte, E-mail: hbult@concepts.nl

Aanvaard voor opname 1 november 1999